

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Czasopisma elektroniczne w komunikacji naukowej i społecznej

Author: Aneta Drabek

Citation style: Drabek Aneta. (2010). Czasopisma elektroniczne w komunikacji naukowej i społecznej. W: Z. Gębołyś (red.), "Biblioteki szkół wyższych w społeczeństwie wiedzy : uwarunkowania i wybrane zagadnienia. T. 1, Konteksty i uwarunkowania" (S. 83-105). Katowice: Studio NOA

© Korzystanie z tego materiału jest możliwe zgodnie z właściwymi przepisami o dozwolonym użytku lub o innych wyjątkach przewidzianych w przepisach prawa, a korzystanie w szerszym zakresie wymaga uzyskania zgody uprawnionego.

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Aneta Drabek

Czasopisma elektroniczne w komunikacji naukowej i społecznej

Definicja i historia czasopism elektronicznych

Czasopismo elektroniczne – zwane „czasopismem online”, „czasopismem internetowym”, „e-czasopismem”, „elektroniczną publikacją” czy „elektronicznym periodykiem” – jest wydawnictwem ciągłym, opublikowanym w postaci elektronicznej i możliwym do odczytu za pomocą komputera. Ta „klasyczna” definicja czasopism elektronicznych wydaje się niepełna, biorąc pod uwagę coraz nowsze formy ciągle aktualizowanych zasobów internetowych. Stąd też „wydawnictwa ciągłe” proponuje się zastąpić terminem „zasoby ciągłe”¹. W tym właśnie kierunku idą prace Narodowego Ośrodka ISSN w Bibliotece Narodowej, który nadaje numery ISSN także portalom i stronom internetowym. Analiza istniejących w sieci czasopism elektronicznych pokazuje jednak, że wciąż bliżej im do drukowanych odpowiedników niż do nowych form komunikacji naukowej, takich jak blogi, wortale czy fora internetowe. Niewielka grupa czasopism istniejących tylko w wersji elektronicznej, mimo oderwania od tradycyjnej materialnej formy, bardzo często zachowuje cechy „zwykłych” periodyków. Są to m.in.: podział na zeszyty / tomy, jednolita szata graficzna okładek każdego z numerów, niektóre wymogi redakcyjne (np. ograniczenie objętości tekstu), wreszcie możliwa do wydrukowania wersja (przeważnie w formacie PDF), budząco podobna do tradycyjnej. Jednocześnie w czasopismach elektronicznych rzadko są stosowane, mimo potencjalnych możliwości wykorzystania, typowe narzędzia ułatwiające komunikację w Internecie, takie jak wprowadzanie systemu odnośników (hiperłączy) między artykułami czy innymi stronami o podobnej tematyce. Trudno też znaleźć dodatkowe informacje, aktualności czy opracowania, które umieszczone są poza tradycyjnie potraktowanym zeszycem.

¹ H. ZAWADO: *Elektroniczne wydawnictwa ciągłe w bibliotekach*. „Zagadnienia Informacji Naukowej” 2002, 2, s. 86–93.

Błogi, wortale czy fora internetowe jako nowe narzędzia komunikacji w Internecie nie są „obciążone” tymi cechami, dlatego też charakteryzuje je większa swoboda w publikowaniu kolejnych tekstów, które często już nie są nazywane nawet artykułami, tylko postami czy wpisami, a umożliwiają „kontakt” z czytelnikiem poprzez system komentarzy bądź prowadzenie dyskusji na dany temat.

Wydaje się, iż czasopisma elektroniczne będą ewoluowały w kierunku swobodniejszej wymiany myśli i coraz częściej będą dopuszczały możliwość interakcji między autorem i czytelnikiem. Jednakże obecnie granica między e-czasopismami a innymi formami komunikacji naukowej i społecznej, takimi jak błogi czy fora dyskusyjne, jest dość wyraźna. Na tyle, że nikt nie ma problemu z ich rozróżnieniem.

Czasopisma elektroniczne dostępne są najczęściej w Internecie na serwerach WWW, na grupach dyskusyjnych, czasami umieszczone zostają na płytach CD/DVD-ROM lub rozesłane pocztą elektroniczną. Ze względu na formę podzielić je można na trzy grupy.

Pierwszą z nich stanowią periodyki będące odpowiednikiem tytułów wydawanych w formie tradycyjnej. Niekiedy zawierają tylko podstawowe informacje, często spisy treści, abstrakty lub pełne teksty opublikowanych artykułów. Wersje elektroniczne są prawie identyczne z drukowanym pierwowzorem. Zawierają zdjęcia okładek, a udostępniane artykuły zapisywane są w sposób, który umożliwia idealne odwzorowanie wydrukowanego tekstu. Najczęściej wykorzystywanym w tym celu formatem jest PDF, a program do jego odczytania – Acrobat Reader – można bezpłatnie pobrać z Internetu. Taki artykuł po wydrukowaniu niczym nie różni się od oryginału. Teksty mogą być także zapisywane w innych formatach (np. .doc, .txt, djvu) lub w językach (np. html).

Grupę drugą stanowią czasopisma istniejące jedynie w postaci elektronicznej. Czasem towarzyszą im dodatkowe informacje lub pliki, np. dźwięki, sekwencje wideo. Dodatkowo często skorzystać można z wyszukiwarki lub zestawu linków – odsyłaczy do innych ciekawych źródeł. Na takich stronach znaleźć można różne, ułatwiające wymianę myśli kanały komunikacyjne, m.in.: fora dyskusyjne, błogi czy czaty. W grupie tej znajdują się zarówno te periodyki, które z założenia powstały jako czasopisma elektroniczne, jak i te, które po pewnym czasie funkcjonowania na rynku w formie tradycyjnej wybrały format elektroniczny jako jedyną formę publikacji.

Ostatnią grupę – bardzo nieliczną – stanowią czasopisma związane z odpowiednikiem drukowanym, ale niestanowiące jego idealnego odwzorowania. Często zamieszczają dodatkowe artykuły, multimedia albo inne materiały, które nie zostały opublikowane w postaci tradycyjnej.

Czasopisma elektroniczne prezentowane są na stronach WWW w najróżniejszych formach. Poniżej scharakteryzowane zostaną najbardziej charakterystyczne sposoby umieszczania wydawnictw w sieci.

- Czasopisma udostępniane przez wydawców na specjalnie zaprojektowanych stronach i pod dedykowanym adresem WWW. Strony – mimo różnorodności graficznej – mają zazwyczaj tę samą strukturę umieszczanych informacji, na którą składają się najczęściej: dane o tytule, skład redakcji, informacje użyteczne dla potencjalnych autorów, formularz prenumeraty, zawartość bieżącego numeru oraz archiwum zawierające spisy treści (czasem uzupełnione o abstrakty i pełne teksty) poprzednich numerów².
 - Czasopisma umieszczane w bibliotekach cyfrowych. Wśród udostępnianych w ten sposób czasopism znajdują się takie tytuły, które wydane były co najmniej 70 lat temu i trafiły do domeny publicznej, jak również nowe publikacje, jeżeli została zawarta odpowiednia umowa z właścicielem praw autorskich. Pozyskane w ten sposób wydawnictwa (zeskanowane lub przekazane w wersji elektronicznej) trafiają do wspólnej bazy danych biblioteki cyfrowej³.
 - Czasopisma, które trafiły do sieci dzięki swym czytelnikom entuzjastom, udostępniającym spisy treści⁴.
 - Czasopisma umieszczane w sieci przez księgarnie internetowe, które poprzez udostępnienie spisów treści czy abstraktów próbują zachęcić do kupna wersji papierowej.
 - Periodyki umieszczane w komercyjnych pełnotekstowych bazach danych. Często nie mają własnej strony, ale świetnie zorganizowany aparat wyszukiwawczy umożliwia znalezienie artykułu na żądany temat⁵.
 - Model hybrydowy – połączenie dwóch lub trzech wymienionych opcji⁶.
- Przyjmuje się, iż pierwszym czasopismem elektronicznym było pismo „Mental Workload”, które ukazało się w 1980 roku w ramach programu EIES (Electronic Information Exchange System)⁷. Nie odniosło ono większego sukcesu, ale już w tym samym roku podjęto w Wielkiej Brytanii eksperyment polegający na wydaniu czasopisma elektronicznego. Jego tematykę określono jako „elektroniczna maszyna cyfrowa a czynnik ludzki”. Twórcy założyli, iż czasopismo

² Przykładem takiego modelu publikowania są w Polsce Wydawnictwo Medyczne Via Medica oraz Wydawnictwo Termedia, które udostępniają w sieci po kilkadziesiąt tytułów.

³ Dzięki tym inicjatywom do sieci trafiło kilkanaście tytułów czasopism matematycznych udostępnionych w Kolekcji Matematycznej Wirtualnej Biblioteki Nauki czy też wiele wydawnictw uczelnianych, które znaleźć można m.in. w Kujawsko-Pomorskiej Bibliotece Cyfrowej, Śląskiej Bibliotece Cyfrowej, Małopolskiej Bibliotece Cyfrowej i innych.

⁴ Godny uwagi jest tu projekt Pomoerium, w którego ramach publikowane są spisy treści kilkunastu tytułów.

⁵ Wśród wielu baz pełnotekstowych warto wymienić bazę CEEOL – *Central and Eastern European Online Library*, która udostępnia kilkadziesiąt tytułów z zakresu nauk humanistycznych i społecznych, wydawanych w krajach europejskich.

⁶ Przykładowo, czasopismo „Język Polski” najnowsze spisy treści udostępnia na stronach WWW, natomiast jego starsze roczniki zostały zeskanowane i umieszczone w Małopolskiej Bibliotece Cyfrowej, a najnowsze – w bazie CEEOL.

⁷ M. NAHOTKO: *Naukowe czasopisma elektroniczne*. Warszawa 2007, s. 28.

ma spełniać funkcję telekonferencji. Oprócz recenzowanych artykułów postanowiono wprowadzić inne formy wypowiedzi, takie jak komentarze i dyskusje do opublikowanych artykułów, przygotowywanie bibliografii adnotowanej, odpowiedzi na pytania.

Na początku lat 80. XX wieku zalety elektronicznego publikowania próbowały wykorzystać wydawnictwa naukowe. Pierwsze próby podjęły dwie firmy wydawnicze: Elsevier oraz American Chemical Society, które w 1983 roku opublikowały w sieci kilkadziesiąt tytułów⁸. Jednakże te pionierskie przedsięwzięcia nie spotkały się z entuzjastycznym przyjęciem. Słaba przepustowość łączy, nieprzyjazne systemy komputerowe, możliwość wyświetlenia na ekranie tylko tekstu bez elementów graficznych – to najważniejsze przyczyny niewielkiego wówczas zainteresowania tą formą komunikacji wśród badaczy.

W połowie lat 80. pojawiło się kilka projektów wydawania e-czasopism na płytach CD – nośniku, który w tym czasie szybko zdobywał popularność. W 1984 roku wydawnictwa Springer i Blackwell – po dołączeniu do projektu ADONIS – rozpoczęły proces digitalizacji czasopism, które następnie archiwizowane były na CD-ROM-ach i cotygodniowo przesyłane do odbiorców. Na początku lat 90. z ciekawą inicjatywą wystąpiła amerykańska firma United Microfilms International (UMI). Oferowała ona dostęp do pełnych tekstów lub abstraktów czasopism indeksowanych w przygotowywanych przez siebie bazach danych⁹.

Prawdziwy rozwój czasopism elektronicznych nastąpił wraz z upowszechnieniem Internetu i wszelkich programów ułatwiających prezentację treści przekazywanych przez nadawców na całym świecie. Mowa tu przede wszystkim o przeglądarkach internetowych oraz wszelkich aplikacjach z nimi związanych. Warto także wspomnieć o oprogramowaniu Listserv, dzięki któremu powstawały listy dyskusyjne, umożliwiające bardzo sprawną komunikację między subskrybentami takiej listy. Służyły one także do przesyłania spisów treści i abstraktów artykułów z czasopism¹⁰.

Pierwszym polskim czasopismem elektronicznym były „Donosy” (rys. 1.) – pismo stworzone w 1989 roku przez fizyków związanych z Uniwersytetem Warszawskim¹¹.

W latach 90. ubiegłego wieku powstawały nowe projekty mające na celu digitalizację czasopism i udostępnienie ich w sieci. Koordynatorem tych inicjatyw były uczelnie wyższe i firmy wydawnicze. Do najważniejszych projektów – ze względu na bogatą ofertę czasopiśmienniczą i wielu użytkowników – należał TULIP. Jego następca – system EES (Elsevier Electronic Subscription) – zo-

⁸ Ibidem, s. 30.

⁹ Ibidem, s. 32.

¹⁰ Ibidem, s. 34.

¹¹ T. GÓRNIĄK, U. KOWALEWSKA: *Czasopisma elektroniczne w bibliotekach polskich wyższych uczelni*. „Bibliotekarz” 2003, 7–8, s. 21–25.

stał stworzony w 1995 roku i mógł zaoferować swym prenumeratorom pełny dostęp do wszystkich (1100) periodyków publikowanych przez wydawnictwo Elsevier¹². Obecnie kontynuatorem tego przedsięwzięcia jest serwis ScienceDirect. Wśród jego odbiorców znalazło się m.in. kilkadziesiąt polskich bibliotek.

Rysunek 1. Strona WWW czasopisma „Donosy”

Donosy

Donosy - kolejny numer

```

*****          *****          **          **          *****          *****          **          **
**          **          **          **          ***          **          **          ***          **          **
**          **          **          **          ****          **          **          ***          **          **
**          **          **          **          **          *          **          **          ****          **          **
**          **          **          **          **          ****          **          **          ***          **          **
**          **          **          **          **          ****          **          **          ***          **          **
*****          *****          **          **          *****          *****          **          **

```

DZIENNIK LIBERALNY nr 10 14 sierpnia 1989

=====

```

-----
I   Adres redakcji:   pok. 11/pawilon, Hoza 69, Warsaw, POLAND - mail      I
I                   Donosy           - BitNet      I
I                   VXCERN::WarZEUS "Donosy"           - DECNet      I
I   Redaktor naczelny: Ksawery Stojda                      I
I   Warunki prenumeraty: na zamówienie (dystrybucja BitNet/DECNet)      I
I   Cena: piwo (dobre) dla Naczelnego                      I
-----

```

ŹRÓDŁO: <http://oldwww.fuw.edu.pl/donosy/>.

Ciekawą inicjatywą tego okresu było stworzenie czasopisma „Online Journal of Current Clinical Trials”, które wykorzystywało specjalny system (Electronic Journals Online) oraz oprogramowanie (Guidon). Wydawcy założyli wysoką jakość tej publikacji, zarówno merytoryczną (teksty były recenzowane), jak i techniczną (dobra grafika, wprowadzenie wzorów, tabel i ilustracji)¹³.

W połowie lat 90. pojawiły się projekty służące stworzeniu cyfrowych archiwów wielu czasopism, które następnie miały być udostępniane w bazach danych. Twórców takich baz nazwano agregatorami. W ten sposób powstały *HighWire Press* - największe archiwum nauk medycznych, *MUSE* - baza cza-

¹² M. NAHOTKO: *Naukowe czasopisma...*, s. 37.

¹³ Ibidem, s. 39.

sopism z nauk społecznych i humanistycznych, JSTOR – pełnotekstowa baza współtworzona przez 3 tys. instytucji¹⁴.

Na przełomie wieków nastąpił prawdziwy boom w rozwoju elektronicznego czasopiśmiennictwa. Obecnie (dane z roku 2009) baza danych *Ulrich's International Periodical Directory* wśród ponad 300 tys. zarejestrowanych wydawnictw ciągłych odnotowuje ponad 70 tys. czasopism online (w 2006 roku było ich trzy razy mniej).

Rozwój czasopism elektronicznych w drugiej połowie lat 90. nastąpił także w Polsce. Opracowana przez Wiktora Gawareckiego „Lista polskich czasopism elektronicznych oraz elektronicznych odpowiedników periodyków drukowanych” w 1995 roku liczyła 137 tytułów, a już na przełomie 1998/1999 roku autor odnotował 1000 tytułów czasopism związanych z Polską¹⁵.

Zalety i wady czasopism elektronicznych

Z punktu widzenia użytkowników – zarówno czytelników, jak i autorów – do niewątpliwych i największych zalet czasopism elektronicznych należy przede wszystkim szybkość publikacji i aktualizacji danych. Ma ona szczególne znaczenie w przypadku nauk ścisłych, w których tak ważną rolę odgrywają najnowsze informacje i wyniki badań. Czasopisma elektroniczne ukazują się szybciej niż drukowane – często zamieszczane są w nich teksty artykułów przyjętych do druku, zanim kolejny numer czasopisma zostanie wydany w formie tradycyjnej.

Czytelnicy mają wygodny dostęp do informacji bez względu na miejsce, czas i odległość (nieważna staje się lokalizacja biblioteki i godziny jej otwarcia). Z tego samego dokumentu może korzystać w tym samym czasie wielu użytkowników.

Wykorzystanie nowoczesnej techniki umożliwia ponadto szybkie i wygodne przejrzanie archiwum czy też materiałów źródłowych, dołączanie multimediów: grafiki, dźwięku, filmów, wykresów, prezentacji, obiektów trójwymiarowych¹⁶.

Czasopisma elektroniczne, często zorganizowane w duże serwisy, przekształcają się w bazę danych (zwykle pełnotekstową), która oferuje możliwość wieloaspektowych przeszukiwań, a także pozwala modyfikować serwis oraz dostosowywać go do własnych potrzeb i zainteresowań. Czytelnik zapisuje w stworzonym przez siebie profilu, ulubione tytuły, strategie wyszukiwawcze czy wybrane artykuły do przeczytania „na później”. Dzięki zastosowaniu czytników RSS jest na bieżąco powiadamiany o nowościach.

¹⁴ Ibidem, s. 39–41.

¹⁵ W. GAWARECKI: *Jak to z „Listą...” było, czyli dzieje jednego serwisu...* „EBIB. Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy” [online] 2000, 7(15). [Dostęp: 1 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://ebib.oss.wroc.pl/arc/e015-06.html>.

¹⁶ M. NAHOTKO: *Naukowe czasopisma...*, s. 19.

Odnosińniki od konkretnych pozycji w bibliografii załącznikowej czy też umieszczone bezpośrednio w tekście (hiperłącza) przenoszą czytelnika do odpowiednich dokumentów w ramach serwisu czy do innych dokumentów istniejących w sieci.

W przypadku czasopism elektronicznych łatwe jest drukowanie, zapisywanie na odpowiedni nośnik lub przesyłanie pocztą elektroniczną. Niektóre serwisy oferują także możliwość zapisania informacji o artykule w odpowiednim formacie – w ten sposób użytkownik otrzymuje opis gotowy do wykorzystania w bibliografii załącznikowej. Coraz więcej czasopism elektronicznych dostępnych jest w sieci bezpłatnie, dzięki czemu osoby zainteresowane w łatwy i prosty sposób otrzymują rzetelną informację.

Dla bibliotek niebagatelne znaczenie ma oszczędność miejsca na półkach. Wykupienie dostępu do serwisu czasopism daje dostęp do wielu tytułów, zwykle o wiele większej liczby niż w przypadku prenumeraty tradycyjnej. Dodatkowo nie trzeba kupować kilku egzemplarzy tego samego czasopisma. Istotna jest także możliwość uzyskania statystyki wykorzystania czasopism, co pozwala bibliotekarzom ocenić przydatność udostępnionych tytułów.

W przypadku e-czasopism ułatwiony jest kontakt autora z czytelnikiem, a dzięki możliwości komentowania zamieszczonych tekstów twórca na bieżąco może śledzić recepcję swych treści w środowisku. Autor nie musi ograniczać się do objętości przygotowywanego tekstu czy też dołączonych do niego materiałów ilustracyjnych.

Wadą czasopism elektronicznych jest konieczność dostępu do Internetu o odpowiedniej przepustowości oraz wyposażenia biblioteki w odpowiednią liczbę komputerów i oprogramowanie, które musi być stale aktualizowane. Od czytelników zaś wymaga się posiadania przynajmniej podstawowych umiejętności pracy z komputerem¹⁷.

Biblioteki nie otrzymują zwykle czasopism na własność, jak odbywa się to w przypadku prenumeraty tradycyjnej, lecz podpisują stosowną umowę licencyjną, określającą warunki korzystania. Utrudnieniem mogą być ograniczenia w umowach, które nakładają na biblioteki pewne wymogi, np. często materiałów nie można wykorzystywać w wypożyczaniu międzybibliotecznym. Z czasopism elektronicznych korzystać można zazwyczaj tylko w sieci uczelnianej lub bibliotecznej, niekiedy dodatkowo wymaga się jeszcze podania identyfikatora i hasła. Po wygaśnięciu umowy licencyjnej często biblioteka nie ma prawa korzystać z roczników archiwalnych.

Istotną wadę stanowi brak możliwości zrezygnowania z prenumeraty tradycyjnej w przypadku zakupu wersji elektronicznej, ponieważ często posiadanie takiej prenumeraty jest warunkiem koniecznym do uzyskania dostępu online.

¹⁷ Ibidem.

Umożliwienie korzystania z czasopism elektronicznych nakłada na bibliotekarzy konieczność uczenia się wykorzystywania nowego źródła, a także przeszkolenia użytkowników w tym zakresie. Sporą barierą jest wysoki koszt za dostęp do dokumentów elektronicznych w serwisach komercyjnych.

Najmniej problemów dotyczy czasopism renomowanych wydawców, którzy gwarantują wysoką jakość materiałów umieszczonych w tych periodykach. Nieco inaczej sytuacja kształtuje się w przypadku nowych czasopism, wydawanych tylko w postaci elektronicznej – użytkownik często sam musi weryfikować wiarygodność takich wydawnictw. Inny problem w korzystaniu z czasopism elektronicznych może wynikać ze zmiany adresu (strony WWW) czasopisma, zwłaszcza w sytuacji umieszczenia publikacji na bezpłatnym serwerze.

Wymienione utrudnienia nie są zbyt dokuczliwe, biorąc pod uwagę stały wzrost liczby czasopism elektronicznych na świecie i ich coraz powszechniejsze wykorzystanie.

Polskie i zagraniczne serwisy e-czasopism

Dostęp do większości czasopism elektronicznych w Polsce zdominowały konsorcja. To dzięki nim czytelnicy w Polsce mogą korzystać z kilkudziesięciu tysięcy tytułów czasopism. Biorąc pod uwagę problemy związane z gromadzeniem oraz finansowaniem czasopism, współpraca pomiędzy bibliotekami w zakresie dostępu do e-czasopism wydaje się stanowić najlepsze rozwiązanie. Współpraca taka, która czasem przybiera formę konsorcjum, przynosi wiele korzyści bibliotekom, użytkownikom, a także dostawcom czasopism.

Bibliotekom zrzeszonym łatwiej jest negocjować ceny oraz warunki dostępu do czasopism. Konsorcjum może wystąpić o współfinansowanie przedsięwzięcia czy też szukać sponsora, który wspomógłby taką inicjatywę. Biblioteka otrzymuje wówczas dostęp do większej liczby tytułów, niż obejmowała tradycyjna prenumerata, a często także do roczników archiwalnych. Czasopisma dostępne są zazwyczaj w sieci uczelnianej dla nieograniczonej liczby czytelników, co ułatwia i przyspiesza uzyskanie konkretnej informacji. Użytkownicy otrzymują często do dyspozycji dodatkowe możliwości wykorzystania tego źródła informacji. Przede wszystkim korzystają z wyszukiwarek, które stały się już standardem w tego typu serwisach, ale zyskują także możliwość personalizacji profilu, zapewniającą szybszy dostęp do konkretnych tytułów czasopism czy artykułów, serwisy alertowe, systemy SDI lub połączenia bezpośrednio z katalogu elektronicznego. Ważna jest również wzajemna wymiana doświadczeń oraz integracja środowiska bibliotekarskiego¹⁸.

¹⁸ Ł. MACIEJEWSKA, H. SZARSKI, B. URBAŃCZYK: *Dostęp do czasopism elektronicznych w kra-*

Konsorcja organizowane są przez wydawców, organizacje bibliotekarskie lub pośredników – dostawców czasopism zagranicznych. Pośrednikami są zwykle wyspecjalizowane firmy, które tworzą serwisy i zajmują się ich rozprowadzaniem. Współpracujące biblioteki wybierają koordynatora, do którego zadań należą wszelkie procedury, takie jak zawieranie umów, reklamacje czy kontakty z wydawcami.

W 1999 roku powstało w Polsce pierwsze konsorcjum udostępniające czasopisma elektroniczne. Jego organizatorami były: Biblioteka Główna Politechniki Warszawskiej, firma Swets oraz Wydawnictwo Springer Verlag. Konsorcjum LINK, bo tak zostało nazwane, dawało możliwość dostępu do prawie 400 czasopism pełnotekstowych jednego wydawcy¹⁹.

Obecnie wiele bibliotek współpracuje w ramach jednego lub kilku konsorcjów, co daje dostęp czasem nawet do kilkunastu tysięcy czasopism. Czasopisma elektroniczne stały się podstawowym źródłem informacji. Są częściej i chętniej wykorzystywane przez użytkowników niż bazy bibliograficzne. Biblioteki starają się zatem promować to ważne źródło wśród swoich użytkowników. Elementami takiej promocji są zwykle:

- umieszczenie specjalnej pozycji w menu na bibliotecznej stronie WWW,
- utworzenie listy obejmującej dostęp do wszystkich tytułów (lub korzystanie z listy przygotowanej przez wyspecjalizowane firmy),
- skatalogowanie czasopism elektronicznych w OPAC-u biblioteki,
- rozesłanie informacji do użytkowników biblioteki,
- przygotowanie i rozpowszechnienie ulotek i instrukcji obsługi,
- organizacja szkolenia z zakresu korzystania z nowych źródeł informacji.

Obecnie w Polsce biblioteki współpracują w ramach następujących konsorcjów:

- ➔ American Chemical Society – kolekcja zawiera pełne teksty artykułów z 34 tytułów czasopism publikowanych przez tego wydawcę. Dostępne są także roczniki archiwalne od 1996 roku (lub starsze, w zależności od tytułu). Udział w konsorcjum daje możliwość dostępu do roczników archiwalnych z czasu trwania licencji²⁰.

jach Unii Europejskiej. W: *Polskie biblioteki akademickie w Unii Europejskiej*, Łódź, 23–25 czerwca 2004 r. Konferencja naukowa [online]. Łódź: Biblioteka Główna Politechniki Łódzkiej, 2004. [Dostęp: 1 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: http://bg.p.lodz.pl/konferencja2004/pele_teksty/maciejewska.pdf.

¹⁹ J. STĘPNIAK: *Konsorcjum Elsevier – sposób na dostęp do czasopism elektronicznych*. „EBIB. Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy” [online] 2002, 5(34). [Dostęp: 1 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://ebib.oss.wroc.pl/2002/34/stepniak.php>.

²⁰ *Informator: licencyjne zasoby Biblioteki Wirtualnej i zasady ich udostępniania w roku 2009* [online]. [Dostęp: 1 marca 2009]. ACS. Dostępny w World Wide Web: <http://vls.icm.edu.pl/zasady/index.html#acs>.

- ➔ American Institute of Physics i American Physical Society – w ramach tego konsorcjum biblioteki mają dostęp do czasopism publikowanych przez te wydawnictwa (w sumie 16 tytułów)²¹.
- ➔ Bazy ekonomiczne – uczestnicy konsorcjum mają dostęp do baz *ABI/Inform Complete (ABI)*, *ISI Emerging Markets (ISI)*, *SourceOECD (OECD)* oraz *Global Marketing Information Database (GMID)* i w ramach tych baz do kilku tysięcy czasopism pełnotekstowych i innych dokumentów elektronicznych²².
- ➔ EBSCOhost – konsorcjum to umożliwia korzystanie z ponad 6 tys. elektronicznych czasopism pełnotekstowych indeksowanych w kilkunastu bazach danych. Są to m.in.: *Academic Search Complete*, *Agricola*, *Business Source Premier*, *ERIC*, *GeoRef*, *Library, Information Science & Technology Abstracts*, *MasterFILE Premier*, *Medline*, *MLA International Bibliography*, *Newspaper Source*, *Health Source: Nursing/Academic Edition*, *Health Source – Consumer Edition*.
- ➔ EMERALD – wydawnictwo Emerald oferuje dostęp do kolekcji *Emerald Management Extra* oraz *Emerald Engineering* zawierającej elektroniczne wersje około 150 czasopism. Są to czasopisma z zakresu zarządzania, marketingu oraz bibliotekoznawstwa i informacji naukowej.
- ➔ IEEE – w ramach tego konsorcjum uczestnicy mogą korzystać ze 120 tytułów wydawanych aktualnie przez IEEE (Institute of Electrical and Electronics Engineers) wraz z archiwami sięgającymi lat 50. XX wieku (archiwa około 80 tytułów niepublikowanych) oraz około 30 tytułów publikowanych przez IET (The Institution of Engineering and Technology (archiwa od lat 80. XX wieku)²³.
- ➔ LWW – kolekcja Lippincott Williams and Wilkins (LWW) zawiera czasopisma z zakresu medycyny. Każdy uczestnik konsorcjum ma dostęp elektroniczny do 55 czasopism z archiwami, w tym 39 tytułów ze wspólnej listy najbardziej poczytnych czasopism oraz 16 tytułów wybieranych przez uczestnika z pełnej listy czasopism LWW²⁴.

²¹ Informator: licencyjne zasoby Biblioteki Wirtualnej i zasady ich udostępniania w roku 2009 [online]. [Dostęp: 1 marca 2009]. AIP/APS. Dostępny w World Wide Web: <http://vls.icm.edu.pl/zasady/index.html#aip>.

²² Informator: licencyjne zasoby Biblioteki Wirtualnej i zasady ich udostępniania w roku 2009 [online]. [Dostęp: 1 marca 2009]. Bazy ekonomiczne. Dostępny w World Wide Web: <http://vls.icm.edu.pl/zasady/index.html#eko>.

²³ Informator: licencyjne zasoby Biblioteki Wirtualnej i zasady ich udostępniania w roku 2009 [online]. [Dostęp: 1 marca 2009]. IEEE. Dostępny w World Wide Web: <http://vls.icm.edu.pl/zasady/index.html#ieee>.

²⁴ Informator: licencyjne zasoby Biblioteki Wirtualnej i zasady ich udostępniania w roku 2009 [online]. [Dostęp: 1 marca 2009]. LWW. Dostępny w World Wide Web: <http://vls.icm.edu.pl/zasady/index.html#lww>.

- ➔ „Nature” i „Science” – czasopisma dostępne są wraz z rocznikami archiwalnymi od 1997 roku²⁵.
- ➔ ProQuest – bazy zawierają łącznie ponad 4200 tytułów czasopism, większość dostępna w wersji pełnotekstowej. Wszystkie tytuły zostały podzielone na 10 tematycznych baz. Każdy tytuł może należeć do więcej niż jednej bazy.
- ➔ Royal Society of Chemistry – umożliwia dostęp do pełnego archiwum (od 1841 roku) 24 tytułów czasopism publikowanych przez to wydawnictwo.
- ➔ ScienceDirect – serwis ten umożliwia wyszukiwanie artykułów w bazie zawierającej czasopisma wydawnictwa Elsevier. Każdy uczestnik konsorcjum ma obowiązek utrzymania drukowanej prenumeraty czasopism tego wydawnictwa na czas trwania umowy licencyjnej. Lista subskrybowanych tytułów może być zmieniana przez uczestników w kolejnych latach umowy, ale pod warunkiem zachowania jej łącznej wartości katalogowej. Każda instytucja uczestnicząca w konsorcjum zachowuje dostęp do archiwalnych roczników czasopism za czas trwania licencji od 2002 roku włącznie. W czasie trwania umowy licencyjnej ma dostęp do swojej prenumeraty elektronicznej oraz do czasopism zawartych we wspólnym zbiorze tzw. Freedom Collection (jest to kolekcja obejmująca większość czasopism Elsevier, w tym ponad 1650 tytułów bieżących z rocznikami archiwalnymi od 2002 roku, oraz archiwa ponad 370 tytułów niekontynuowanych)²⁶.
- ➔ SpringerLink – serwis obejmuje zbiór blisko 1300 tytułów czasopism wydawnictwa Springer oraz Kluwer Academic Publishers. Archiwum zawiera periodyki od 1997 roku²⁷.
- ➔ SwetsWise – SwetsNet jest usługą oferującą dostęp do spisów treści blisko 19 tys. czasopism naukowych świata.
- ➔ Wiley i Blackwell – platforma Wiley InterScience wydawnictwa Wiley-Blackwell umożliwia użytkownikom korzystanie z artykułów pochodzących z ponad 170 bieżących i około 30 archiwalnych czasopism dawnego wydawnictwa Wiley oraz z ponad 400 czasopism dawnego Blackwell Publishing, m.in. z zakresu chemii, fizyki, matematyki, informatyki, elektroniki, biotechnologii, ochrony środowiska i inżynierii materiałowej.

²⁵ Informator: licencyjne zasoby Biblioteki Wirtualnej i zasady ich udostępniania w roku 2009 [online]. [Dostęp: 1 marca 2009]. Nature i Science. Dostępny w World Wide Web: <http://vls.icm.edu.pl/zasady/index.html#nature>.

²⁶ Informator: licencyjne zasoby Biblioteki Wirtualnej i zasady ich udostępniania w roku 2009 [online]. [Dostęp: 1 marca 2009]. Elsevier. Dostępny w World Wide Web: <http://vls.icm.edu.pl/zasady/index.html#elsevier>.

²⁷ Informator: licencyjne zasoby Biblioteki Wirtualnej i zasady ich udostępniania w roku 2009 [online]. [Dostęp: 1 marca 2009]. Springer. Dostępny w World Wide Web: <http://vls.icm.edu.pl/zasady/index.html#springer>.

Od roku 2010 wybrane bazy pełnotekstowe (ScienceDirect, SpringerLink i EBSCO) są dostępne dla wszystkich instytucji akademickich w kraju na podstawie ogólnokrajowych licencji akademickich finansowanych w całości przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Choć konsorcja są nową formą współpracy między bibliotekami oraz wydawcami i dostawcami czasopism, już dziś widać korzyści, jakie ta współpraca przynosi. Niewystarczające środki finansowe bardzo ograniczają zakup światowej literatury naukowej. Biblioteki nie są zatem w stanie zaspokoić wszystkich potrzeb środowiska akademickiego. Udział w konsorcjach znacznie zwiększa te możliwości, wzbogaca ofertę edukacyjną bibliotek i ułatwia dostęp do najnowszych wyników badań²⁸.

Czasopisma elektroniczne stały się bardzo szybko ważnym źródłem informacji nie tylko dla naukowców i studentów, ale praktycznie dla każdego. Coraz więcej tytułów dostępnych jest w Internecie bezpłatnie. Gazety codzienne, czasopisma naukowe, gazetki szkolne – wszystkie rodzaje wydawnictw ciągłych znaleźć można w formie elektronicznej. Tytułów jest tak dużo, że powstają specjalne serwisy czy bazy danych, które gromadzą informacje na temat takich czasopism. Poniżej omówione zostaną najciekawsze inicjatywy w tym zakresie.

Jeśli chodzi o czasopisma zagraniczne, to warto przyjrzeć się serwisowi DOAJ (*Directory of Open Access Journal*²⁹) – jest to portal utworzony przez Lund University Libraries, zawierający informacje o ponad 45 tys. tytułach pełnotekstowych naukowych czasopism elektronicznych w wolnym dostępie (rys. 2.). W przypadku 30% tytułów możliwe jest także wyszukiwanie artykułów. Zakres tematyczny obejmuje większość dyscyplin akademickich – biologię, chemię, fizykę, matematykę, technikę, nauki o Ziemi, językoznawstwo, literaturoznawstwo, sztukę, historię, socjologię, nauki polityczne, psychologię, filozofię, religię, edukację, zarządzanie i inne. Lista stale wzbogacana jest o nowe czasopisma.

Bardzo ważnym serwisem w sferze szerokiego udostępniania czasopism elektronicznych jest stworzona przez Bibliotekę Uniwersytecką w Regensburgu Elektroniczna Biblioteka Czasopism (*Elektronische Zeitschriftenbibliothek – EZB*)³⁰. Obecnie z serwisu korzysta ponad 500 bibliotek z Niemiec i innych krajów. Kolekcja obejmuje blisko 49 tys. czasopism, z czego około 6,5 tys. stanowią czasopisma dostępne tylko w formie elektronicznej. Dzięki zastosowaniu bardzo

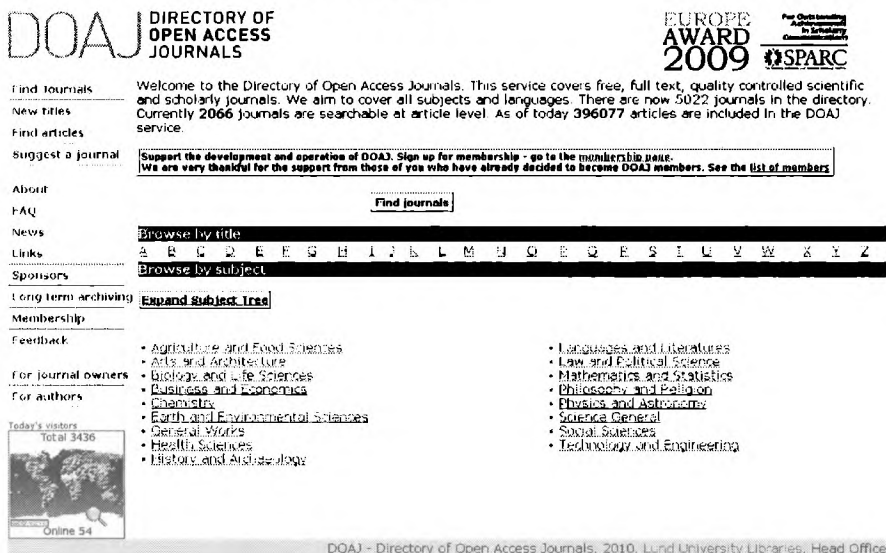
²⁸ Ł. MACIEJEWSKA, K. MOSKWA: *Konsorcja czasopism elektronicznych w środowisku akademickim*. „EBIB. Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy” [online] 2007, 3(84). [Dostęp: 1 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: http://www.ebib.info/2007/84/a.php?maciejewska_moskwa.

²⁹ *Directory of Open Access Journals* [online]. Lund University Libraries 2009. [Dostęp: 1 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.doaj.org/>.

³⁰ *Die Elektronische Zeitschriftenbibliothek* [online]. Regensburg 1997–2009. [Dostęp: 1 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://rzblx1.uni-regensburg.de/ezeit/>.

prosty symbol, przypominający światła sygnalizacyjne, użytkownik uzyskuje informację, czy czasopismo jest udostępnione bezpłatnie, w ramach wykupionej przez bibliotekę licencji, czy też dostępne są jedynie spisy treści. Bazę można przeszukiwać poprzez słowa w tytule, słowa kluczowe, wydawcę, ISSN, można także skorzystać z gotowego wykazu dziedzin.

Rysunek 2. Strona WWW serwisu DOAJ

ŹRÓDŁO: <http://www.doaj.org/>.

*Free Medical Journal*³¹ udostępnia informacje o ponad 1440 tytułach z zakresu medycyny i nauk pokrewnych.

W portalu *Open J-Gate*³² znaleźć można ponad 6800 tytułów (ponad milion artykułów, roczny przyrost około 300 tys.), w tym prawie 4000 recenzowanych czasopism naukowych. Portal indeksuje nie same czasopisma, ale artykuły w nich opublikowane, co znacznie poprawia jego funkcjonalność. Do każdego rekordu artykułu dołączony jest odnośnik umożliwiający bezpłatne pobranie pełnego tekstu. Bazie towarzyszy rozbudowany formularz pozwalający na wieloaspektowe poszukiwania.

³¹ *Free Medical Journal* [online]. [Dostęp: 13 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.freemedicaljournals.com/>.

³² *Open J-Gate* [online]. [Dostęp: 13 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.openj-gate.com>.

*HighWire Press Archive*³³ jest otwartym archiwum z zakresu nauk medycznych, tworzonym we współpracy *HighWire Press* z towarzystwami naukowymi oraz wydawcami. Baza ta zawiera 6 mln artykułów z ponad 1200 czasopism (rys. 3.). W wolnym dostępie skorzystać można z około 40% artykułów.

Rysunek 3. Strona WWW serwisu *HighWire Press*

ŹRÓDŁO: <http://highwire.stanford.edu/>.

Na tle tych inicjatyw polskie bazy czasopism elektronicznych przedstawiają się skromnie, jednakże nie można ich pominąć, omawiając tego typu zagadnienie.

Utworzona w 2005 roku baza danych *Arianta – Naukowe i fachowe polskie czasopisma elektroniczne*³⁴ zawiera informacje o ponad 2500 tytułach czasopism polskich, które mają swoje strony WWW oraz udostępniają na nich przynajmniej archiwa spisów treści (rys. 4.). Od momentu uruchomienia bazy do listopada 2009 roku liczba czasopism zwiększyła się o 400%. Ponad połowę (około 1500) stanowią czasopisma pełnotekstowe, z czego większość (ponad 1100 tytułów) to czasopisma oferujące swe zasoby w wolnym dostępie. Bazę można przeszukiwać, wpisując fragment tytułu, ISSN lub wydawcę. Wyniki wyszukiwania można ograniczyć, wybierając z listy częstotliwość, rodzaj czasopisma (naukowe / fachowe), sposób udostępnienia (drukem i online / tylko online). Odpowied-

³³ *HighWire Press Archive*. Stanford University. [Dostęp: 13 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://highwire.stanford.edu>.

³⁴ A. DRABEK, A. PULIKOWSKI: *Arianta – Naukowe i fachowe polskie czasopisma elektroniczne* [online]. 2005–2009. [Dostęp: 7 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://www1.bg.us.edu.pl/bazy/czasopisma/>.

nie pola wyboru umożliwiając zawężenie poszukiwań do periodyków posiadających abstrakty i/lub pełne teksty. Baza daje także możliwość wybrania czasopism punktowanych przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, indeksowanych w bazie *Web of Science*³⁵ (tzw. lista „filadelfijska”) lub *Index Copernicus*³⁶.

Rysunek 4. Interfejs bazy *Arianta*

The screenshot displays the Arianta database interface. At the top, it features the logo of the Polish Academy of Sciences (PAN) and the title "ARIANTA NAUKOWE I FACHOWE POLSKIE CZASOPISMA ELEKTRONICZNE" by Aneta Drabek and Arkadiusz Pulikowski. Below this, a navigation bar includes links for "Liczba czasopism: 2500", "Informacje o bazie | Artykuły o bazie Serwisy spisów treści", and "Ostatnia aktualizacja: 20-05-2010". The main section is titled "WYSZUKIWANIE" (Searching) and contains several search criteria: "Tytuł:" (Title), "ISSN:", "Częstotliwość:" (Frequency), "Wydawca/Inst. sprawcza:" (Publisher/Institution), "Dziedzina:" (Field), and "Indeksowane w:" (Indexed in). To the right of these fields are options for "Rodzaj:" (Type) with radio buttons for "naukowe i fachowe" (selected), "naukowe", and "fachowe"; "Dostęp:" (Access) with radio buttons for "druk i online" (selected) and "tylko online"; and "Oprócz spisów treści:" (Besides contents) with checkboxes for "abstrakty", "pełne teksty", "Impact Factor", "Index Copernicus", "Punktacja MNiSZW", and "Kategoria ERIH". A "Szukaj" (Search) button is located below the search criteria. Below the search section, there are links for "indeks alfabetyczny" (Alphabetical index) and "indeks dziedzinowy" (Subject index), with a "pokaż/ukryj dziedziny" (show/hide fields) button. At the bottom, a "223867" counter indicates the number of records, with the text "od 1 września 2005 r." (from September 1, 2005).

ŹRÓDŁO: <http://www1.bg.us.edu.pl/bazy/czasopisma/>.

Baza *Arianta* jest jedynym tak kompletnym źródłem informacji o naukowych i fachowych polskich czasopismach elektronicznych. W sieci można zna-

³⁵ *Web of Science* [online]. [Dostęp: 7 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: http://www.thomsonreuters.com/products_services/scientific/Web_of_Science.

³⁶ *IndexCopernicus Journals Master List* [online]. 2009. [Dostęp: 7 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://journals.indexcopernicus.com/masterlist.php>.

leżć jedynie niewielkie wykazy czasopism, które zawierają tylko podstawowe informacje na ich temat (zazwyczaj tytuł i link, rzadziej informacje o dostępności pełnych tekstów czy abstraktów). *Arianta* zamieszcza wszystkie ważne informacje, które są dodatkowo sprawdzane w innych źródłach. Baza aktualizowana jest codziennie.

Polskie elektroniczne czasopisma z bibliotekoznawstwa i informacji naukowej

Jeszcze kilka lat temu „EBIB. Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy” – jedyne czasopismo bibliotekarskie dostępne w Internecie – z trudem torował sobie drogę wśród tradycyjnych źródeł. Po dziesięciu latach od założenia „Biuletynu” niewiele jest tytułów z tej dziedziny, które nie prezentują swych zasobów w Internecie. Na początku 2006 roku w sieci można było znaleźć 13 czasopism bibliotekarskich. Wśród nich było 8 tytułów, które udostępniały całe lub częściowe archiwa pełnych tekstów.

Obecnie (stan z maja 2010 roku) *Arianta* indeksuje 38 czasopism z bibliotekoznawstwa i informacji naukowej³⁷; 27 z nich udostępnia archiwa artykułów.

Oto przegląd wszystkich czasopism, o których informacje znaleźć można w Internecie (w nawiasie informacja o dostępności do spisów treści i/lub pełnych tekstów):

→ Czasopisma pełnotekstowe:

- „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Librorum” (2006–2007);
- „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Bibliologia” (1996–2000);
- „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” (1982–1998, 2001–2006);
- „Biblioteka” (1962–1970, 1997–2006);
- „Bibliotekarz” (1991–2007);
- „Bibliotekarz Lubelski” (2001–2007);
- „Bibliotekarz Płocki” (1995–);
- „Bibliotekarz Podlaski” (2000–);
- „Bibliotekarz Warmińsko-Mazurski” (1999–);
- „Bibliotekarz Zachodnio-Pomorski” (1959–);
- „Bibliotheca Nostra” (2005–);
- „Biuletyn EBIB” (1999–);

³⁷ Pełne informacje o tych czasopismach, jak również ich strony WWW znaleźć można w opisywanej bazie „Arianta”.

- „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Głównej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” (1997–);
- „Dialogi Biblioteczne” (2008–);
- „Exlibris” (1920–1929);
- „Folia Bibliologica. Biuletyn Biblioteki Głównej UMCS” (1979–2007)
- „Folia Toruniensia” (2000–2008);
- „Forum Bibliotek Medycznych” (2008–);
- „Krośnieńskie Zeszyty Biblioteczne” (1997–);
- „Książka i Czytelnik” (1981–);
- „Notes Biblioteczny” (1980–2008);
- „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” (1929–2003);
- „Polish Libraries Today” (2001–2007);
- „Poradnik Bibliotekarza” (1999–2007);
- „Przegląd Informacyjno-Dokumentacyjny” (2006–);
- „Rocznik Biblioteki Narodowej” (2001–);
- „Warsztaty Bibliotekarskie” (2004–).
- ➔ Czasopisma udostępniające spisy treści (i/lub abstrakty):
- „Biblioteka” – Wydawnictwo Raabe (spisy treści: 2008–);
- „Biblioteka” – Centrum Informacji (spisy treści: 2008–);
- „Biblioteka w Szkole” (spisy treści i abstrakty: 1991–);
- „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” (spisy treści: 1991–2005);
- „Notes Konserwatorski” (spisy treści: 2004–);
- „Nowa Biblioteka” (spisy treści: 1998–2001);
- „Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej” (spisy treści: 2000–2008);
- „Roczniki Biblioteczne” (spisy treści: 1957–, abstrakty: 2006–);
- „Studia Bibliologiczne Akademii Świętokrzyskiej” (spisy treści: 1995–2006);
- „Studia Kieleckie. Seria Bibliologiczno-Prasoznawcza” (spisy treści: 2000–2003);
- „Toruńskie Studia Bibliologiczne” (spisy treści i abstrakty: 2008–).

Z prezentowanego wyliczenia wynika, że ze sporej części prasy bibliotekarskiej można bezpłatnie korzystać w Internecie.

Wymieniając polskie czasopisma elektroniczne z dziedziny bibliotekoznawstwa i informacji naukowej, nie można pominąć inicjatywy realizowanej przez redaktorów serwisu Elektroniczna Biblioteka EBIB, a polegającej na umieszczaniu w serwisie spisów treści następujących czasopism³⁸ (w nawiasie lata, za jakie można uzyskać informacje o spisach treści): „Biblioteka” (1997–2007), „Biblioteka w Szkole” (1999–), „Biblioteka” – Centrum Informacji (2008–), „Bibliote-

³⁸ *Czasopisma bibliotekarskie w Polsce* [online]. [Dostęp: 1 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.info/serwisy/czsp/polskie/>.

karz" (1999–), „Bibliotekarz Podlaski" (2000–), „Bibliotekarz Warmińsko-Mazurski" (1999–2007), „Bibliotekarz Zachodnio-Pomorski" (2004–2009), „Biuletyn Głównej Biblioteki Lekarskiej" (1999–2002), „Folia Toruniensia" (2000–2008), „Książka i Czytelnik" (2004–), „Libri Gedanenses" (1998–2004), „Nowa Biblioteka" (1998–2001), „Poradnik Bibliotekarza" (1999–), „Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej" (2000–2005), „Przegląd Biblioteczny" (2004–), „Roczniki Biblioteczne" (1999–2007), „Warsztaty Bibliotekarskie" (2004–2009), „Zagadnienia Informacji Naukowej" (2004–2008). Szczególnie przydatna dla użytkownika jest możliwość zapoznania się ze spisami treści tych czasopism, które nie mają własnej strony WWW.

Czasopisma „Open Access"

W ostatnich latach coraz częściej w odniesieniu do czasopism i innych materiałów umieszczonych w Internecie używa się pojęcia „Open Access". Pojęcie to oznacza bezpłatny dostęp do publikacji dla wszystkich użytkowników globalnej sieci³⁹. Celem ruchu Open Access (OA) jest przełamanie monopolu wielkich komercyjnych wydawców, którzy narzucają coraz wyższe ceny swym odbiorcom (głównie bibliotekom), i dostarczenie informacji naukowej użytkownikom z jednoczesnym zachowaniem praw autorskich dla jej twórców⁴⁰. Ruch Open Access stanowi także reakcję na niekorzystne zjawiska w samym procesie publikowania naukowego, takie jak: długie oczekiwanie na recenzje, limity przyjmowanych do publikacji prac oraz monopolistyczne praktyki ich wydawców i dystrybutorów⁴¹. Z tego powodu dostęp do najnowszych badań opublikowanych na łamach czasopism jest znacznie utrudniony. Stąd też wydaje się, że rozwijający się w ostatnich latach model Open Access może stać się przeciwwagą dla modelu tradycyjnego.

Czasopisma publikowane w systemie Open Access umieszczają w Internecie pełne teksty artykułów w wolnym dostępie, co oznacza, że każdy użytkownik może bezpłatnie z nich skorzystać (wydrukować, skopiować czy też przesłać innym zainteresowanym). Jedyny warunek obowiązujący wszystkich korzystających

³⁹ Ł. MACIEJEWSKA, K. MOSKWA, B. URBAŃCZYK: *Czasopisma naukowe Open Access – model otwartego dostępu do wiedzy*. W: *IV Ogólnopolska Konferencja EBIB Internet w bibliotekach Open Access, Toruń, 7–8 grudnia 2007 roku* [online]. 2007. [Dostęp: 8 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: http://www.ebib.info/publikacje/matkonf/mat18/maciejewska_moskwa_urbanczyk.php#8.

⁴⁰ ODLIS: *Online Dictionary of Library and Information Science* [online]. 2004–2007. [Dostęp: 7 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: http://lu.com/odlis/odlis_o.cfm.

⁴¹ B. NIEDZWIEDZKA: *Open Access, cz. 1*. „Forum Akademickie" [online] 2005, 4 [Dostęp: 10 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: http://www.forumakad.pl/archiwum/2005/04/17-zapopen_acces_cz_1.htm.

jących (dotyczący zresztą także tradycyjnych źródeł) to konieczność prawidłowego zacytowania i niedokonywania żadnych zmian⁴².

Wyróżnia się dwa rodzaje publikacji Open Access. Pierwszy z nich obejmuje ogólnie dostępne czasopisma (*Open Access Journals*), a drugi – repozytoria, w których uczelnie, biblioteki czy inne instytucje gromadzą preprinty lub recenzowane artykuły, prace dyplomowe, raporty z badań naukowych i inne publikacje⁴³. W Polsce najbardziej znanymi repozytoriami są biblioteki cyfrowe, które digitalizują i udostępniają wiele tytułów czasopism.

Open Access kojarzy się przede wszystkim z brakiem opłat, jednakże zasada ta nie zawsze realizowana jest w sposób najbardziej pożądaný przez użytkowników (czyli pełne archiwum dostępne jak najszybciej, za darmo i bez żadnych ograniczeń). Często ustalane są specjalne ograniczenia i warunki, które zazwyczaj zabezpieczają interesy wydawców. Według Marka Nahotki wyróżnić można następujące modele czasopism OA⁴⁴:

- pełny Open Access – bezpłatny dostęp do wszystkich artykułów;
- opóźniony Open Access – w stosunku do tekstów z ostatnich miesięcy (lub lat) stosowana jest karencja i dopiero po tym czasie treści są umieszczane w sieci;
- krótkoterminowy Open Access – w tym przypadku na krótko udostępnia się teksty najnowsze, potem są one dostępne tylko dla prenumeratorów;
- Open Access dla wybranych treści – bezpłatnie dostępne są wybrane działy (np. „od wydawcy”, „kronika”) lub niektóre artykuły;
- częściowy Open Access – użytkownik może korzystać z artykułów badawczych, a za dostęp do pozostałych pobierane są opłaty;
- zdublowany Open Access – czasopismo umieszczane jest w sieci i jednocześnie dostępna jest jego wersja drukowana;
- hybrydowy Open Access – bezpłatnie w sieci publikowane są te artykuły, za które zapłacili autorzy, z pozostałych korzystają prenumeratorzy;
- wspomagający Open Access – kraje rozwijające otrzymują w darze (od niektórych organizacji międzynarodowych lub wydawców) bezpłatny dostęp do czasopism publikowanych komercyjnie;
- zminimalizowany Open Access – bazy danych i strony WWW umieszczają informacje o zawartości czasopism często także z abstraktami i słowami kluczowymi.

Do niewątpliwych zalet czasopism OA należą: szeroki i bezpłatny dostęp do publikacji naukowych, szybki proces publikacji (kilka tygodni od dostarczenia artykułu do redakcji), sprawna wymiana wyników badań między uczonymi, indeksowanie tych tytułów w bazach bibliograficznych, zapewniona archiwizacja

⁴² M. NAHOTKO: *Naukowe czasopisma...*

⁴³ Ł. MACIEJEWSKA, K. MOSKWA, B. URBAŃCZYK: *Czasopisma naukowe...*

⁴⁴ M. NAHOTKO: *Naukowe czasopisma...*, s. 98–100.

treści, możliwość monitorowania zainteresowań danym tekstem za pomocą statystyk, znacznie większa poczytność i – co za tym idzie – potencjalnie większą cytowalność. Dodatkową zaletą jest zachowanie przez autora możliwości swobodnego dysponowania swoim dziełem⁴⁵. Atrakcyjność czasopism Open Access wynika przede wszystkim z łatwości i swobody w przepływie informacji, co jest niezbędnym warunkiem rozwoju naukowego i postępu⁴⁶.

Rola czasopism elektronicznych w komunikacji naukowej

Czasopisma naukowe od ponad 100 lat odgrywają ważną rolę w komunikacji naukowej. Możliwości, które przyniósł postęp technologiczny, znacznie tę rolę wzmocniły i spowodowały, że obecnie znakomita większość uczonych (zwłaszcza jeśli chodzi o nauki ścisłe) swoje poszukiwania rozpoczyna od źródeł elektronicznych, a przede wszystkim dostępnych w sieci czasopism (i często też na tak zdobytej informacji poprzestaje). Źródła tradycyjne eksplorowane są w drugiej kolejności, a nawet wcale. Nic dziwnego, skoro tysiące e-czasopism dostępnych jest w zasięgu ręki, bez konieczności szukania papierowych wersji w różnych bibliotekach czy też korzystania z zamówień międzybibliotecznych. Rozwój Internetu znacznie ułatwił komunikację naukową. Chodzi tu nie tylko o opublikowanie samych treści artykułów, ale także o nowe możliwości i narzędzia, jakie mają do dyspozycji autorzy i czytelnicy. Spośród wielu z nich warto wymienić najważniejsze. Elektroniczne czasopisma dostarczają błyskawicznej informacji o wynikach przeprowadzonych analiz, a szybki cykl ich ukazywania się eliminuje niejednokrotnie powielanie prezentowanych w artykułach badań. Dane o autorach (afiliacja i adres email) umożliwiają bezpośrednie kontakty między uczonymi zainteresowanymi podobnym zagadnieniem. Umieszczane na stronach WWW fora internetowe oraz możliwości komentowania artykułów stwarzają autorom szanse kontaktu z czytelnikiem. Internet pozwala na umieszczenie dodatkowych materiałów (grafik, nagrań, filmów wideo) oraz daje nieograniczoną możliwość łączenia źródeł i odwoływania się do pełnych tekstów dokumentów (mechanizm hiperłączy). Powszechny dostęp do artykułów poszerza krąg potencjalnych odbiorców.

W ostatnich latach e-czasopisma stały się obowiązkowym elementem warsztatu badawczego. Wydaje się, że z czasem ich rola zacznie wzrosnąć.

⁴⁵ Ł. MACIEJEWSKA, K. MOSKWA, B. URBAŃCZYK: *Czasopisma naukowe...*

⁴⁶ M. BANACH: „Open Access” czy „Pay for Preview”. W: IV Ogólnopolska Konferencja EBIB Internet w bibliotekach Open Access, Toruń, 7–8 grudnia 2007 roku [online]. [Dostęp: 10 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.info/publikacje/matkonf/mat18/banach.php>.

Bibliografia

- BANACH M.: „Open Access” czy „Pay for Preview”. W: IV Ogólnopolska Konferencja EBIB Internet w bibliotekach Open Access, Toruń, 7–8 grudnia 2007 roku [online]. [Dostęp: 9 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.info/publikacje/matkonf/mat18/banach.php>.
- Czasopisma bibliotekarskie w Polsce [online]. [Dostęp: 1 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.info/serwisy/czsp/polskie/>.
- Die Elektronische Zeitschriftenbibliothek [online]. Regensburg 1997–2009. [Dostęp: 1 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://rzblx1.uni-regensburg.de/ezeit/>.
- Directory of Open Access Journals [online]. Lund 2009. [Dostęp: 1 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.doaj.org/>.
- DRABEK A., PULIKOWSKI A.: *Arianta – Naukowe i fachowe polskie czasopisma elektroniczne* [online]. 2005–2009. [Dostęp: 7 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://www1.bg.us.edu.pl/bazy/czasopisma/>.
- DRABEK A., PULIKOWSKI A.: Baza danych „Naukowe i fachowe polskie czasopisma elektroniczne” – stan badań. „EBIB. Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy” [online] 2006, 1. [Dostęp: 13 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: http://www.ebib.info/2007/90/a.php?drabek_pulikowski.
- DRABEK A., PULIKOWSKI A.: *Naukowe i fachowe polskie czasopisma elektroniczne: metodyka tworzenia i charakterystyka zawartości nowej bazy danych*. „Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej” 2005, 3, s. 12–20.
- DRABEK A., PULIKOWSKI A.: *Rozwój i funkcjonowanie bazy danych „Naukowe i fachowe polskie czasopisma elektroniczne” po 2 latach doświadczeń*. „EBIB. Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy” [online]. [Dostęp: 13 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: http://www.ebib.info/2007/90/a.php?drabek_pulikowski.
- Free Medical Journal [online]. [Dostęp: 13 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.freemedicaljournals.com/>.
- GAWARECKI W.: *Jak to z „Listą...” było, czyli dzieje jednego serwisu...* „EBIB. Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy” [online] 2000, 7(15). [Dostęp: 1 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://ebib.oss.wroc.pl/arc/e015-06.html>.
- GÓRNIAK T., KOWALEWSKA U.: *Czasopisma elektroniczne w bibliotekach polskich wyższych uczelni*. „Bibliotekarz” 2003, 7–8, s. 21–25.
- HighWire Press Archive. Stanford University. [Dostęp: 13 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://highwire.stanford.edu>.
- IndexCopernicus Journals Master List [online]. 2009. [Dostęp: 7 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://journals.indexcopernicus.com/masterlist>.

- Informator: licencyjne zasoby Biblioteki Wirtualnej i zasady ich udostępniania w roku 2009* [online]. [Dostęp: 1 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://vls.icm.edu.pl/zasady/index.html>.
- MACIEJEWSKA Ł., MOSKWA K.: *Konsorcja czasopism elektronicznych w środowisku akademickim*. „EBIB. Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy” [online] 2007, 3(84). [Dostęp: 1 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: http://www.ebib.info/2007/84/a.php?maciejewska_moskwa.
- MACIEJEWSKA Ł., MOSKWA K., URBAŃCZYK B.: *Czasopisma naukowe Open Access – model otwartego dostępu do wiedzy*. W: *IV Ogólnopolska Konferencja EBIB Internet w bibliotekach Open Access, Toruń, 7–8 grudnia 2007 roku* [online]. 2007. [Dostęp: 8 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: http://www.ebib.info/publikacje/matkonf/mat18/maciejewska_moskwa_urbanczyk.php#8.
- MACIEJEWSKA Ł., SZARSKI H., URBAŃCZYK B.: *Dostęp do czasopism elektronicznych w krajach Unii Europejskiej*. W: *Polskie biblioteki akademickie w Unii Europejskiej, Łódź, 23–25 czerwca 2004 r. Konferencja naukowa* [online]. Łódź: Biblioteka Główna Politechniki Łódzkiej, 2004. [Dostęp: 1 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: http://bg.p.lodz.pl/konferencja2004/pelne_teksty/maciejewska.pdf.
- NAHOTKO M.: *Naukowe czasopisma elektroniczne*. Warszawa 2007.
- NIEDZWIĘDZKA B.: *Open Access*. Cz. 1. „Forum Akademickie” [online] 2005, 4. [Dostęp: 10 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: http://www.forumakad.pl/archiwum/2005/04/17-za-open_acces_cz_1.htm.
- ODLIS: *Online Dictionary of Library and Information Science* [online]. 2004–2007. [Dostęp: 7 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: http://lu.com/odlis/odlis_o.cfm.
- Open J-Gate* [online]. [Dostęp: 13 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.openj-gate.com>.
- STĘPNIAK J.: *Konsorcjum Elsevier – sposób na dostęp do czasopism elektronicznych*. „EBIB. Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy” [online] 2002, 5(34). [Dostęp: 1 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://ebib.oss.wroc.pl/2002/34/stepniak.php>.
- Web of Science* [online]. [Dostęp: 7 marca 2009]. Dostępny w World Wide Web: http://www.thomsonreuters.com/products_services/scientific/Web_of_Science.
- ZAWADO H.: *Elektroniczne wydawnictwa ciągłe w bibliotekach*. „Zagadnienia Informacji Naukowej” 2002, 2, s. 86–93.

Aneta Drabek

Electronic journals in science and social communication

Summary

The chapter is devoted to electronic journals and their role in scientific and social communication. It presents a definition of e-journals, their classification according to

the form, and the history of these publications in Poland and abroad. The advantages and disadvantages of electronic journals are discussed in detail. Described are also services making journals available and consortia, in which readers in Poland can use tens of thousands of titles. Polish electronic journals in the field of library and information science are characterized and free web services providing articles in open access are distinguished. The final part of the paper underlines the growing importance of these journals because of the possibilities of making them available to a wide audience through a global network.